

KS. BOGDAN STANASZEK – SANDOMIERZ

WKŁAD DUCHOWIEŃSTWA W KULTURĘ NA PRZYKŁADZIE DIECEZJI SANDOMIERSKIEJ W OKRESIE DWUDZIESTOLECIA MIĘDZYWOJENNEGO

Zasadniczym zadaniem księży było zapewnienie opieki duszpasterskiej wiernym, administrowanie parafiami i katechizowanie. Jednak aktywność duchowieństwa nie ograniczała się jedynie do sfery czysto kościelnej. Wielu duchownych wykazywało aktywność na innych polach: społecznym, politycznym, wreszcie kulturalnym. Zresztą także działalność ściśle kościelna wpływała na stan kultury społeczności parafialnych.

W niniejszym artykule zostaną ukazane inicjatywy podejmowane przez księży diecezji sandomierskiej w zakresie kultury w okresie międzywojennym. Autor ograniczy się przy tym do zaprezentowania inicjatyw związanych z opieką nad zabytkami sakralnymi, popularyzowaniem historii lokalnej, inicjatywami wydawniczymi, zakładaniem bibliotek i muzeów, szkół oraz działalnością księży w organizacjach społeczno-kulturalnych.

Troska o zabytkowe świątynie

Ważnym obowiązkiem duchownych, zwłaszcza proboszczów parafii posiadających zabytkowe kościoły, była troska o ich należyte utrzymanie i prowadzenie prac konserwatorskich. Na terenie diecezji sandomierskiej znajdowało się dużo zabytków sakralnych¹. Ich znaczenie dostrzegały władze kościelne. Wyrazem tego była nominacja ks. Józefa Rozkosznego na konserwatora diecezjalnego, którą

¹ A. Bastrzykowski, *Zabytki kościelnego budownictwa drzewnego w diecezji sandomierskiej z 263 ilustracjami*, Kraków 1930; *Spis duchowieństwa i parafii diecezji sandomierskiej na rok 1939*, Sandomierz 1939, passim. Według stanu z 1972 r. w diecezji sandomierskiej było 131 kościołów zbudowanych przed 1800 r., w tym 16 z XI-XIII w. *Kościół katolicki w Polsce 1918-1990. Rocznik statystyczny*, Warszawa 1991, s. 198.

podpisał bp Marian Ryx². W lutym 1919 r. otrzymał on także nominację z Ministerstwa Kultury i Sztuki na konserwatora zabytków w okręgu radomskim, obejmującym w przybliżeniu teren diecezji sandomierskiej³. W Kurii Biskupiej w 1927 r. powołano Komisję Konserwatorską, co było następstwem postanowień Konkordatu. Na jej czele stanął biskup ordynariusz, a członkami byli księża: M. Grajewski, A. Wyrzykowski oraz architekci: S. Karpowicz i J. Rutkowski⁴. Istniała ona do końca omawianego okresu, choć zmieniał się jej skład⁵. Duże zasługi w zakresie wyczulenia społeczeństwa na wartość drewnianej architektury sakralnej położył ks. Aleksander Bastrzykowski, który w 1930 r. opublikował własnym kosztem bogato ilustrowaną monografię poświęconą tej tematyce. Dzięki temu dziełu, ocalono wiele informacji o zabytkowych kościołach, spośród których kilka spłonęło w czasie II wojny światowej (w 1929 r. na terenie diecezji było 41 drewnianych kościołów i kaplic)⁶.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego na terenie diecezji sandomierskiej prace restauracyjne prowadzono w 142 kościołach parafialnych i 4 filialnych (61,5 % ogółu)⁷. Wielu księży sprawujących opiekę nad zabytkowymi kościołami borykało się z poważnymi problemami finansowymi podczas remontów. O pomoc apelowali kilkakrotnie kolejni rektorzy zabytkowego kościoła na Świętym Krzyżu, który został poważnie uszkodzony w czasie I wojny światowej. Specjalną odezwę do duchowieństwa w tej sprawie wydał w 1919 r. bp Ryx⁸. Jednak remont ciągnął się długie lata. W 1937 r. bp Lorek ponownie zarządził przeprowadzenie składki na ten cel w kościołach całej diecezji⁹. Bp Ryx apelował także o ofiary na remont kościoła w Sulisławicach¹⁰. Prośbę o pomoc w renowacji kościoła poreformackiego w Solcu skierował do duchowieństwa za pośrednictwem „Kroniki

² *Catalogus ecclesiarum et cleri saecularis ac regularis dioecesis sandomiriensis pro anno Domini 1919*; W. Wójcik, *Ks. Józef Rokoszny (1870-1931)*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK), 10 (1965) s. 285-286. Ks. Rokoszny był wcześniej profesorem historii sztuki w Seminarium Duchownym w Sandomierzu; przyczynił się także do przeprowadzenia renowacji zabytkowego kościoła św. Jakuba w Sandomierzu.

³ Archiwum Diecezjalne w Sandomierzu (dalej: ADS), Akta personalne księdza (dalej: Apk). J. Rokoszny, Warszawa, 20 II 1919, Pismo Ministerstwa do Bpa Ryxa; toż z dn. 12 VII 1920. Ks. Rokoszny pełnił tę funkcję do sierpnia 1920 r. 22 V 1922 został powołany na współpracownika Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności w Krakowie, a 15 IX 1924 został członkiem Komisji Konserwatorskiej przy Wojewodzie Krakowskim. Tamże, Radom, 9 V 1922, List ks. Rokosznego do Kurii; Wójcik, *Ks. Józef Rokoszny*, s. 286-287.

⁴ *Catalogus d.s. 1928*; J. Szczepański, *Architekci i budowniczowie. Materiały. Kielecki słownik biograficzny*, Warszawa 1990, s. 69.

⁵ Por. B. Stanaszek, *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918-1939*, Lublin 1999, s. 249.

⁶ Bastrzykowski, *Zabytki kościelnego budownictwa*, s. 6, nn.

⁷ Stanaszek, *Duchowieństwo*, s. 377; *Kościół katolicki w Polsce*, s. 199.

⁸ M. Ryx, *Odezwa do Wielebnego Duchowieństwa w sprawie kościoła Świętokrzyskiego*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” (dalej: KDS), 12 (1919) nr 10, s. 140-141.

⁹ J. Lorek, *Składki i ofiary na rzecz kościoła Świętego Krzyża na Łysej Górze*, KDS, 30 (1937) nr 2, s. 3-4.

¹⁰ KDS, 14 (1921) nr 12, s. 185.

Diecezjalnej” jego rektor ks. dr Jan Wiącek¹¹. Ks. dr Edward Górski przy renowacji zespołu poklasztorowego w Wąchocku w 1933 r. uzyskał wsparcie finansowe Oddziału Towarzystwa Krajoznawczego w Starachowicach¹². Z kolei bp Włodzimierz Jasiński zainicjował renowację katedry sandomierskiej i Domu Długosza, a dzieła tego dokończył bp Jan Kanty Lorek. W katedrze odsłonięto polichromię z czasów Władysława Jagiełły¹³.

Publikacje związane z historią regionu

Kilku księży diecezji sandomierskiej z zamiłowaniem podejmowało badania historyczne. Postacią, która wyróżniała się w tym gronie był ks. Jan Wiśniewski, od 1913 r. proboszcz parafii Borkowice. Jeszcze przed I wojną światową (w latach 1907-1915) opracował on i wydał monografie historyczne wszystkich dekanatów diecezji (kolejno: opatowski, iłżecki, radomski, konecki, opoczyński i sandomierski). W 1917 r. rozpoczął wydawanie analogicznych opracowań związanych z terenem diecezji kieleckiej, a następnie częstochowskiej¹⁴. Ks. Wiśniewski podejmował także inne tematy związane z dziejami diecezji sandomierskiej. Wśród nich na uwagę zasługują opracowania poświęcone kapitule sandomierskiej¹⁵, działalności bpa Burzyńskiego¹⁶, udziałowi duchowieństwa sandomierskiego w powstaniu styczniowym¹⁷ oraz historii Seminarium Duchownego w Sandomierzu¹⁸. Trzeba też odnotować, że wraz z monografiami dekanatów ks. Wiśniewski wydawał zgromadzone przez siebie źródła dotyczące przeszłości diecezji sandomierskiej (*Monumenta dioecesis Sandomiriensis*). Liczne artykuły na tematy historyczne umieszczał w czasopismach. Zainteresowania badawcze skłoniły go także do spisywania opowieści i podań ludowych, które później wydawał drukiem. W ten sposób przyczynił się do ocalenia ciekawych przejawów kultury ludowej. Nie wyczerpywało to jego inwencji twórczej, która objawiała się także w pub-

¹¹ J. Wiącek, *Odezwa w sprawie składek na kościół poreformacki w Solcu*, KDS, 31 (1938) nr 11, s. 361-362.

¹² Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Ministerstwo Wyznań i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), sygn. 835, s. 3.

¹³ F. J. [op], *Malowanie katedry*, KDS, 31 (1938) nr 7-8, s.248.

¹⁴ J. Pietras, D. Olszewski, *Książd Jan Wiśniewski 1876-1943. Życie i działalność*, Kielce 2000, passim; W. Wójcik, *Wiśniewski Jan*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983, s. 414-417. Książki należące do tej serii wydało w formie reprintu Wydawnictwo „Jedność” w Kielcach w 2000 r.

¹⁵ J. Wiśniewski, *Katalog prałatów i kanoników sandomierskich od 1186-1926 t. tudzież sesje kapituły sandomierskiej od 1581 do 1866 r.*, Radom 1926; M. Niwiński, J. Wiśniewski, *Uzupełnienie do Katalogu prałatów i kanoników sandomierskich*, Warszawa 1938.

¹⁶ J. Wiśniewski, *Adam Prosper Burzyński od 1820 do 1830 r. biskup sandomierski. W stuletnią rocznicę śmierci*, Mariówka 1929.

¹⁷ J. Wiśniewski, *Udział księży z diecezji sandomierskiej w powstaniu styczniowym 1863 r.*, Radom 1926.

¹⁸ J. Wiśniewski, *Seminarium Duchowne rzymskokatolickie w Sandomierzu 1820-1926 oraz stuletni katalog duchowieństwa świeckiego diecezji sandomierskiej*, Warszawa 1926.

likowaniu różnego rodzaju utworów scenicznych. Prace historyczne ks. Wiśniewskiego spotykały się z rozbieżnymi ocenami. Z jednej strony zarzucano im niefachowość i dowolność w doborze oraz interpretacji źródeł, z drugiej zaś podkreślano pionierski charakter opracowań. Opinie te można powtórzyć także obecnie. Trzeba równocześnie podkreślić ogromną pracowitość i ofiarność autora, który działalność pisarską finansował z własnych oszczędności¹⁹ i godził ją z obowiązkami duszpasterskimi. Doskonale ilustrują to fragmenty listu ks. Wiśniewskiego do kurii z 16 VII 1930 r.: „Zwiedziłem i dla nauki opisałem dwie diecezje sandomierską i kielecką. Jednak w tak męczącej podróży, gdy w ciągu 2 lub 3 tygodni, w oddaleniu od domu po kilkanaście godzin na dobę pracuje się czyniąc notaty, kopic z pergaminów dla nauki i historii bezcennych i ulegających czasowi, nieraz znalazłem się w położeniu takim, że trudno mi było zmówić pacierze kapłańskie, łatwiej zaś różaniec. Toć nieraz całą noc wypadło ślęczeć nad dokumentami (by nie być uciążliwym gościem na plebanii)... Nieraz drogą odmawiałem pacierze, to znów mogłem przejechać obok jakiejś pamiątki, nie zauważyć i nie opisać jej... Nieraz drodze mojej towarzyszył deszcz”²⁰. Zasługi ks. Wiśniewskiego zyskały uznanie władz kościelnych i świeckich. Wyrazem uznania dla jego działalności było nadanie wysokich odznaczeń: Złotego Krzyża Zasługi (1935), srebrnego wawrzynu literackiego Polskiej Akademii Literatury (1936) i Krzyża Kawalerskiego Orderu Polonia Restituta (1938). Podobny charakter miała nominacja na współpracownika Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie w 1937 r.²¹

Wśród autorów zajmujących się historią Kościoła drugie miejsce zajmuje bp Paweł Kubicki, który poświęcił się działalności naukowej na skutek konfliktu z bpem Jasińskim, co skutkowało odsunięciem go do pracy kurialnej. Imponujący jest zakres podejmowanych przez niego tematów. Na czoło wysuwa się kilkunastotomowa praca poświęcona prezentacji materiałów archiwalnych związanych z prześladowaniem Kościoła pod zaborem rosyjskim (*Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861-1915*). Wydawał ją własnym nakładem w latach 1933-1940. O pracowitości autora świadczy objętość dzieła, które w całości liczy blisko 7000 stron (8°)²². Z innych opracowań historycznych na uwagę zasługuje monografia biskupa Antoniego Sotkiewicza²³. Niestety, książkom bpa Kubickiego można zarzucić braki metodyczne wynikające z niedostatecznego przygotowania autora do prowadzenia badań historycznych²⁴.

Z kolei ks. Aleksander Bastrzykowski skupił się na dziejach parafii, w których

¹⁹ J. Wiśniewski, *Czcigodni i kochani Confratres*, KDS, 19 (1926) nr 2, s. 53-54.

²⁰ ADS, Apk., J. Wiśniewskiego, Borkowice, 16 VII 1930, List ks. J. Wiśniewskiego do bpa Kubickiego.

²¹ W. Wójcik, *Ks. Jan Wiśniewski (1876-1943)*, ABMK, 6 (1963) s. 280, 284-287.

²² L. Grzebień, *Kubicki Paweł Franciszek, Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 6, s. 247-250.

²³ P. Kubicki, *Antoni Ksawery Sotkiewicz, biskup sandomierski 1826-1901*, Sandomierz 1931; A. Warso w 2006 r. w KUL obronił pracę doktorską na temat bpa Kubickiego. Oczekuje ona na wydanie drukiem.

²⁴ W. Wójcik, *Bp Paweł Kubicki (1871-1944)*, „*Studia Theologica Varsaviensia*”, 8 (1970) nr 2, s. 263-269.

pracował jako proboszcz (Jankowice Kościelne, Góry Wysokie i Kunów). Książki wydawał własnym sumptem, dbając o dobór starannej szaty graficznej. Mimo braku, podobnie jak u wcześniej wymienionych autorów, fachowego przygotowania, dzieła ks. Bastrzykowskiego były życzliwie przyjmowane przez recenzentów²⁵. W podobnym nurcie można umieścić publikacje ks. Wawrzyńca Sieka, który w 1918 r. ogłosił *Opis historyczny miasta i parafii Staszów*. Książka ta została wznowiona w 1937 r.²⁶ Autor miał na swym koncie także prace przyczynkarskie związane z historią²⁷. Ta dziedzina wiedzy pasjonowała również ks. Józefa Rokosznego. Większość jego prac historycznych powstała przed I wojną światową, niektóre zaś wznowiano w okresie międzywojennym²⁸. W 1925 r. wydał monografię założonego przez siebie Seminarium Nauczycielskiego w Radomiu²⁹. Popularyzatorski charakter miały przewodniki opracowane przez ks. Stefana Grelewskiego³⁰ i Edwarda Górskiego³¹, które powstały na marginesie właściwych zainteresowań tych autorów. Drobne artykuły na tematy historyczne zamieszczał też: ks. Jan Gajkowski³². Warto też wspomnieć, że nie wszyscy księża zajmujący się historią decydowali się na ogłoszenie swych prac drukiem. Przykładowo ks. Walery Andrzejczyk pozostawił w maszynopisie dwie monografie parafii, w których pracował jako proboszcz (Odrzywół i Smagorzew)³³.

Aktywność księży sandomierskich ujawniała się także w zakresie nauk teologicznych, ale wykracza to poza ramy niniejszego artykułu.

²⁵ A. Bastrzykowski, *Monografia historyczna parafii Jankowice Kościelne Sandomierskie*, Warszawa 1927; tenże, *Monografia historyczna parafii Góry Wysokie Sandomierskie*, Sandomierz 1936; tenże, *Monografia historyczna Kunowa nad Kamienną i jego okolicy*, Kraków 1939; W. Wójcik, Ks. Aleksander Bastrzykowski (1879-1958), „*Nasza Przyszłość*”, 33 (1970) s. 201-214; tenże, *Bastrzykowski Aleksander, Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, Warszawa 1983, s. 86-87.

²⁶ W. Siek, *Opis historyczny miasta i parafii Staszów*, Warszawa 1918; toż, wyd. 2, Sandomierz 1937.

²⁷ S. Grelewski, *Bibliografia wydawnictw księży diecezji sandomierskiej za ostatnie ćwierćwiecze*, „*Rocznik Diecezji Sandomierskiej*”, 1929, s. 81; W. Siek, *Zwyczaj i przesady ziemi opoczyńskiej przed 50 laty*, Sandomierz 1939.

²⁸ W. Wójcik, *Rokoszny Józef*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983, s. 35-38; J. Rokoszny, *Przewodnik po Sandomierzu z dokładnym planem miasta*, wyd. 1, Warszawa 1927, wyd. 2, Sandomierz 1920, wyd. 3, Sandomierz 1926.

²⁹ J. Rokoszny, *Monografia Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Radomiu 1915-1925*, Radom 1925.

³⁰ S. Grelewski, *Album kościołów radomskich ze szczególnym uwzględnieniem kościoła garnizonowego wydany z okazji pierwszego kongresu eucharystycznego diecezji sandomierskiej w Radomiu*, Radom 1932.

³¹ E. Górski, *Przewodnik po katedrze sandomierskiej*, Sandomierz 1935.

³² H. E. Wyczawski, *Gajkowski Jan Kanty*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 1, Warszawa 1981, s. 500-504.

³³ ADS, Apk., W. Andrzejczyk, Łódź, 19 VI 1948, List brata do Kurii. Część z pism ks. Andrzejczyka zaginęło po jego śmierci.

Prasa i czasopisma kościelne

Niewątpliwie istotną formą kulturalnego oddziaływania duchownych na społeczeństwo było wydawanie różnego rodzaju broszur okolicznościowych i czasopism³⁴. Wielkie zasługi w tym względzie położył ks. dr Stefan Grelewski³⁵, który w 1928 r. wystąpił z inicjatywą utworzenia komitetu mającego przygotować kalendarz diecezjalny. Weszli doń oprócz inicjatora następujący księża: Jan Wiśniewski, Józef Rokosznny, Jan Koziński, Jan Drabowicz oraz świeccy³⁶. Pomysł ks. Grelewskiego zaowocował w 1929 r. wydaniem „Kalendarza Diecezji Sandomierskiej” i „Rocznika Diecezji Sandomierskiej”. Oba wydawnictwa, nieznacznie różniące się od siebie, zawierały artykuły związane z przeszłością diecezji, podejmowały też próbę prezentacji jej współczesnego oblicza. Nie ograniczały się przy tym do problemów ściśle religijnych, stanowiąc swego rodzaju informator o organach administracji państwowej, szkolnictwie, instytucjach i organizacjach społecznych. Trzeba odnotować, że w „Roczniku” umieszczono bibliografię publikacji sandomierskiego duchowieństwa z lat 1900-1929. Autorami artykułów oprócz ks. Grelewskiego byli także inni duchowni: Jan Wiśniewski i Aleksander Bastrzykowski³⁷. Trudności finansowe i problemy z kolportażem skłoniły ks. Grelewskiego do zorganizowania Wydawnictwa Kalendarzy Parafialnych i Rocznika Diecezji Sandomierskiej. Chodziło o pozyskanie do współpracy poszczególnych parafii, które w zamian za swą prezentację na łamach „Rocznika” miały partycypować w kosztach wydawniczych. Rozdziały im poświęcone wychodziły też oddzielnie w formie kalendarzy parafialnych³⁸. Pomysł ten pozwolił na jednorazowe sfinansowanie wydania „Rocznika” w 1930 r. Składał się on z trzech części: artykułów dotyczących diecezji, opisu wybranych parafii (dołączono tu sprawozdanie Związku SMP) oraz krótkiego sprawozdania z ważniejszych wydarzeń w diecezji w 1929 i 1930 r. Zapewne brak środków materialnych nie pozwolił na kontynuowanie tego wydawnictwa. Drugim powodem mogło być zaangażowanie ks. Grelewskiego w redagowanie miesięcznika „Prawda Katolicka” utworzonego w 1930 r. Pismo miało na celu przeciwstawienie się rosnącym wpływom Kościoła narodowego. Bp Jasiński podtrzymał tę inicjatywę ks. Grelewskiego, przejmując pismo jako periodyk diecezjalny³⁹. Po rezygnacji ks. Grelewskiego z funkcji redaktora naczelnego jego następcą od 1 VII 1935 r. został ks. dr Michał Łagocki, pro-

³⁴ B. Stanaszek, *Prasa katolicka wydawana w diecezji sandomierskiej w latach 1908-1992*, w: *Sandomierski Gość Niedzielny. Idzie z gałązką oliwną*, Sandomierz 2006, s. 55-77.

³⁵ T. Saracen, *Działalność społeczno-religijna ks. Stefana Grelewskiego (1898-1941) w diecezji sandomierskiej*, Lublin 2005 [mps, Biblioteka KUL].

³⁶ Archiwum Państwowe w Radomiu (dalej: APR), Chrześcijańskie Związki Zawodowe (dalej: ChZZ), sygn. 8, s. 46.

³⁷ „Rocznik Diecezji Sandomierskiej”, [1] (1929) red. S. Grelewski.

³⁸ *Przedmowa*, „Rocznik Diecezji Sandomierskiej”, 2 (1930) s. 3-4.

³⁹ ADS, Akta czasopism i wydawnictw diecezjalnych zaczęte w roku 1931, Radom, 8 II 1933, List ks. S. Grelewskiego do bpa Jasińskiego; Sandomierz, 5 XII 1932, Minuta listu bpa Jasińskiego do ks. S. Grelewskiego. Por. *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918-1939*, red. i oprac. Z. Zieliński, Lublin 1981, s. 232.

fesor Seminarium Duchownego w Sandomierzu. Pismo ukazywało się do końca 1938 r., po czym bp Lorek podjął decyzję o jego likwidacji⁴⁰.

Duże znaczenie dla rozwoju prasy diecezjalnej miały inicjatywy bpa Jasińskiego. Oprócz poparcia udzielonego „Prawdzie Katolickiej” utworzył on w listopadzie 1931 r. tygodnik „Siewca Prawdy”. Jego pierwszym redaktorem mianował ks. Władysława Krawczyka, profesora seminarium. I II 1935 r. zastąpił go ks. Jacek Przygoda, zaś w 1938 r. redakcję objął ks. Józef Stępień⁴¹. Pismo to, łącząc funkcje informacyjne z publicystyką religijno-społeczną, miało charakter popularny i było adresowane do szerokiego grona mieszkańców diecezji⁴². Z inicjatywy duchownych w niektórych ośrodkach diecezji ukazywały się także gazetki parafialne. Miały one niewielką objętość, ukazywały się też nieregularnie, odgrywały jednak ważną rolę w kontakcie duszpasterzy z parafianami i w przekazywaniu istotnych dla lokalnej społeczności informacji⁴³.

Zakładanie bibliotek i muzeów

Znaczny wkład włożyli niektórzy księża w rozwój czytelnictwa i organizowania bibliotek. Często placówki tworzone przez duchownych były jedynymi w danym rejonie. Wskazać można choćby ks. Aleksandra Kołodzieja, który zorganizował dwie biblioteki parafialne liczące po 500 tomów, a w parafii Oleksów propagował czytelnictwo gazet katolickich (rozprowadzał miesięcznie 1500 egzemplarzy). Administracja „Przewodnika Katolickiego” czterokrotnie wyróżniała go za tę działalność⁴⁴. Niewielkie biblioteki parafialne, tercjarskie i biblioteki Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej zorganizowano w kilkunastu parafiach diecezji⁴⁵. Na polu bibliotekarstwa wyróżniło się też kilku księży sandomierskich. Duże zasługi przy organizacji Biblioteki Publicznej im. Długosza w Sandomierzu (1907 r.) położyli m.in. księża: Józef Rokoszy, Andrzej Wyrzykowski, Jan Gajkowski i Marian Ryx. Ks. Andrzej Wyrzykowski był także jej długoletnim prezesem⁴⁶. Nato-

⁴⁰ ADS, Akta czasopism, Sandomierz, 3 XII 1938, List bpa Lorka do rektora seminarium; Stanaszek, *Prasa katolicka*, s. 60-62.

⁴¹ ADS, Akta czasopism, Sandomierz, 1 XI 1931, List bpa Jasińskiego do diecezjan (opublikowany w 1 numerze „Siewcy Prawdy”); Sandomierz, 13 VI 1935, List adm. ap. ks. A. Kasprzyckiego do ks. M. Łagockiego; por. Bibliografia katolickich czasopism, s. 261.

⁴² W 1938 r. 60% nakładu rozchodziło się na wsi, 20% w miastach i 20% w ośrodkach przemysłowych. ADS, Akta prasy katolickiej zaczęte w roku 1932, Sandomierz, 23 III 1938. Kwestionariusz dotyczący tygodników diecezjalnych; Stanaszek, *Prasa katolicka*, s. 62-68.

⁴³ Szerzej: Stanaszek, *Prasa katolicka*, 68, 76.

⁴⁴ ADS, Apk. A. Kołodziej, Oleksów, 27 IX 1929, List ks. A. Kołodzieja do Kurii.

⁴⁵ ADS, Akta bibliotek w ogólności oraz dekanalnych i parafialnych zaczęte 1929, passim; J. Filipkova-Szemplińska, *Biblioteki publiczne w Sandomierskim, Radomskim i Kieleckim (powiaty)*, w: *Pamiętnik Świętokrzyski 1930*, Kielce 1930, s. 353-373; J. Karon, *Działalność Kulturalno-oświatowa na terenie m. Radomia. Monografia społeczna*, Radom 1930, s. 34.

⁴⁶ Filipkova-Szemplińska, *Biblioteki publiczne*, s. 372; Z. Małecki, *Sandomierz w latach 1864-1914*, w: *Dzieje Sandomierza*, red. H. Samsonowicz, t. 3 (1795-1918), red. J. M. Małecki, Warszawa 1993, s. 144; P. Matusak, *Oświata i kultura*, w: *Dzieje Sandomierza*, t. 4, Warszawa 1994, s. 89, 97-99; Catalogus d.s. 1918; Toż z 1919-39.

miast ks. Rokoszny założył w 1918 r. w Radomiu Towarzystwo Biblioteki Publicznej i przyczynił się do zorganizowania Biblioteki im. S. Hempla⁴⁷. Także w Połańcu ksiądz Władysław Bełczowski był w 1933 r. członkiem Komisji Rewizyjnej Biblioteki im. A. Mickiewicza⁴⁸. Ks. Andrzej Wyrzykowski położył duże zasługi w zakresie porządkowania i udostępniania zbiorów Biblioteki Seminarium Duchownego i Biblioteki Kapitulnej w Sandomierzu⁴⁹. Miało to ogromne znaczenia dla badań nad dziejami Sandomierszczyzny. Stopniowo porządkowano też zasoby archiwum kurialnego, które gromadziło akta o podstawowym znaczeniu dla dziejów diecezji sandomierskiej. Zaslugą ks. Leona Figarskiego było opracowanie kartoteki starodruków kolegiaty opatowskiej⁵⁰. Natomiast ks. Rokoszny uzyskał lokal dla nowo utworzonego Archiwum Państwowego w Radomiu, był także pierwszym dyrektorem tej placówki (od marca 1921 do marca 1924)⁵¹.

Księża sandomierscy przyczynili się do powstania pierwszych muzeów w regionie. W Radomiu jeszcze przed I wojną światową ks. Jan Wiśniewski, tamtejszy prefekt, a od 1913 r. proboszcz w Borkowicach, przekazał część zgromadzonych przez siebie zbiorów Polskiemu Towarzystwu Krajoznawczemu, które podjęło się organizacji muzeum. Ze względu na trudności lokalowe otwarto je dopiero w 1923 r. W zbiorach muzealnych znalazła się też kolekcja archeologiczna zgromadzona w części przez ks. Józefa Rokosznego. Muzeum radomskie przyjęło w latach trzydziestych imię ks. Wiśniewskiego⁵². Zbiory ks. Józefa Rokosznego i Jana Wiśniewskiego stały się bazą do zorganizowania w Sandomierzu Muzeum Diecezjalnego (1905 r.), które początkowo mieściło się w Seminarium Duchownym, a od 1937 r. w Domu Długosza, odrestaurowanym z inicjatywy bpa Włodzimierza Jasińskiego (prace kontynuowano za bpa Jana Kantego Lorka). W okresie międzywojennym kustoszem muzeum był ks. Edward Górski, radca kurii. Natomiast koncepcję ekspozycji opracował na prośbę bpa Lorka historyk sztuki Karol Estreicher (on także sporządził inwentarz). Muzeum posiadało bogate zbiory przekaza-

⁴⁷ Wójcik, *Ks. Józef Rokoszny*, s. 284; ADS, Apk., J. Rokoszny, Radom, 26 XI 1932, List Komitetu Biblioteki Publicznej do bpa Jasińskiego.

⁴⁸ „Ziemia Sandomierska”, 5 (1933) nr 15, s. 3-4.

⁴⁹ W. Wójcik, *Ks. Andrzej Wyrzykowski (1879-1955)*, ABMK, 2 (1961) s. 298-302; tenże, *Wyrzykowski Andrzej*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983, s. 456-457.

⁵⁰ Ks. Figarski wyróżniał się zainteresowaniami historyczno-bibliofilskimi; większość jego opracowań ukazała się po II wojnie światowej. L. Figarski, *Historia kościoła i cudownego obrazu Matki Boskiej Wysokokolskiej*, Radom 1934; tenże, *Autobiografia*.

⁵¹ ADS, Apk., J. Rokoszny, Warszawa, 20 II 1919, List Ministra Kultury i Sztuki do bpa Ryxa; też z 12 VIII 1920; Wójcik, *Ks. Józef Rokoszny*, s. 286-287; H. Kisiel, *Archiwum Państwowe w Radomiu (1921-1971)*, w: *Materiały na sesję naukową z okazji 50-lecia Archiwum Państwowego w Radomiu*, Radom 1971, s. 48-49; W. Wójcik, *Rokoszny Józef*, w: *Słownik Biograficzny Archiwistów Polskich*, t. 1, Warszawa 1988, s. 185-186.

⁵² A. Apanowicz, *Historia Muzeum Regionalnego w Radomiu*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, 3 (1965) s. 10-15; też, *Kolekcjonerstwo i muzeum. Radom w okresie 1865-1918*, w: *Radom. Dzieje miasta w XIX i XX w.*, Warszawa 1985, s. 167-168; też, *Muzeum i sztuki plastyczne. Radom w okresie II Rzeczypospolitej*, w: *Radom. Dzieje miasta w XIX i XX w.*, Warszawa 1985, s. 270.

ne przez księży⁵³. Również początki Muzeum Ziemi Sandomierskiej Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Sandomierzu wiążą się z ks. Andrzejem Wyrzykowskim, który był prezesem miejscowego Oddziału PTK⁵⁴ i kierownikiem sekcji muzealno-bibliotecznej. Muzeum to zostało otwarte 5 V 1921 r.⁵⁵ O znaczeniu sandomierskich placówek muzealnych świadczy fakt zorganizowania tu XIV zjazdu delegatów Związku Muzeów w Polsce (27-28 VI 1938 r.). Program zjazdu obejmował nabożeństwo w katedrze oraz zwiedzanie muzeów i zabytków miasta⁵⁶. Trzeba też odnotować, że ks. Jan Wiśniewski oprócz eksponatów przekazanych do muzeów posiadał bogaty zbiór pamiątek historycznych. Większość z nich przejął ks. Walenty Ślusarczyk, wikariusz w Borkowicach (od 1935 r.)⁵⁷. Zbiory te trafiły z czasem do Muzeum oo. cystersów w Wąchocku.

Niejako przy okazji warto wspomnieć, że wśród księży sandomierskich trafiali się także ludzie z talentem malarskim. Ks. Antoni Kuśmierski, jeszcze w 1911 r. zabiegał o zgodę biskupa na podjęcie studiów malarskich⁵⁸. Podobne pragnienie ujawniał ks. Władysław Paciek. W 1936 r. przedstawiając bpowi Lorkowi prośbę o pozwolenie na studia w Akademii Sztuk Pięknych pisał: „Zamiłowanie do sztuki mam wielkie [...]. Sztuce oddaję się bez żadnego uszczerbku dla kapłaństwa”. Zgodę na realizację swych zamiarów otrzymał dopiero po II wojnie światowej⁵⁹. Swoją działalność rozwinął w latach 60. i 70. XX w. dając się poznać jako utalentowany malarz podejmujący próbę stworzenia w Polsce malarstwa sakralnego należącego do nurtu sztuki nowoczesnej. Jego prace były eksponowane na wystawach autorskich, zaś w 2003 r. Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu wydało okazały album prezentujący jego twórczość⁶⁰.

Inicjatywy związane z oświatą elementarną i średnią

Zaangażowanie niektórych duchownych w tworzenie nowych szkół miało związek z sytuacją panującą w zaborze rosyjskim i dużymi zaniedbaniami w zakresie polskiego szkolnictwa, co wynikało z restrykcyjnej polityki władz carskich.

⁵³ U. Stępień, *Przewodnik po Muzeum Diecezjalnym w Sandomierzu*, Sandomierz 1994, s. 8-17; też, *Sandomierskie Muzeum Diecezjalne*, „Zeszyty Sandomierskie”, 1995, nr 2, s. 16-17; Wójcik, *Ks. Józef Rokoszny*, s. 285-286; E. G.[órski], *Diecezjalne Muzeum Sandomierskie*, KDS, 30 (1937) nr 11, s. 328-330.

⁵⁴ A. P., *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (1906-1931) na terenie województwa kieleckiego*, w: *Pamiętnik Świętokrzyski 1930*, s. 383-387; J. P.[ietraszewski], *Sandomierski Oddział [PTK] w 15-to letnią rocznicę*, „Ziemia Sandomierska”, 5 (1933) nr 21, s. 2-3.

⁵⁵ J. Ścibor, *Z dziejów sandomierskiego Muzeum*, „Pamiętnik Sandomierski”, 1 (1993) s. 84-86.

⁵⁶ „COP”, 1 (1938) nr 5, s. 6.

⁵⁷ ADS, Apk., W. Ślusarczyk, Artykuły prasowe; J. Olejnik, *Nagroda im. Wł. Pietrzaka po raz 2. Ks. dziekan Walenty Ślusarczyk - Nagroda specjalna*, „Słowo Powszechne”, 26 (1972) nr 9.

⁵⁸ ADS, Apk., A. Kuśnierski, Gowarczów, 26 VI 1911, List ks. A. Kuśmierskiego do bpa Ryxa.

⁵⁹ ADS, Apk. W. Paciak, Warszawa, 17 VII 1936, List H. Sas Woycieckiej do bpa Lorka; Chlewiska, 30 VIII 1938, List ks. W. Paciaka do bpa Lorka.

⁶⁰ *Władysław Paciak 1903-1983. W stulecie urodzin i dwudziestą rocznicę śmierci*, Radom 2003.

Aktywność księży na tym polu ujawniła się w całej pełni w czasie I wojny światowej, gdy okupacyjne władze austriackie stworzyły warunki dla rozwoju polskiego szkolnictwa. W wielu parafiach księża byli inicjatorami zakładania szkółek początkowych. Przykładowo ks. Stanisław Puławski proboszcz w Koprzywnicy założył 8 szkół w swojej parafii, a ks. Jan Wiśniewski z Borkowic 10 szkół⁶¹. Działalność taką podjął na szeroką skalę ks. dr Józef Rokoszny⁶², były profesor Seminarium Duchownego w Sandomierzu. Po przeniesieniu do Radomia włączył się w prace tamtejszego Komitetu Obywatelskiego i w sierpniu 1915 r. wraz z ks. Adamem Popkiewiczem wszedł w charakterze wiceprzewodniczącego do nowo utworzonej Komisji Szkolnej. W grudniu 1915 r. został jej przewodniczącym⁶³. Zadaniem Komisji było zorganizowanie szkolnictwa polskiego na terenie guberni radomskiej. Faktycznie była ona do 1917 r. najwyższą władzą oświatową na tym terenie. Komisja zajęła się reorganizacją szkół powszechnych - w roku szkolnym 1915/16 w powiecie radomskim powstało ich 58 (26 w Radomiu). Ks. Rokoszny zorganizował także kursy dokształcające dla nauczycieli, podejmując równocześnie starania o utworzenie seminarium nauczycielskiego. Otwarto je w grudniu 1915 r. jako szkołę koedukacyjną, a w 1917 r. przekształcono w seminarium męskie⁶⁴. Ks. Rokoszny został jego pierwszym dyrektorem, co potwierdziła nominacja ministerialna z 3 VII 1919 r. Utworzonej przez siebie placówce oddał się całkowicie, będąc także współtwórcą programu nauczania⁶⁵. Równocześnie władze oświatowe mianowały go członkiem Rady Szkolnej Okręgowej w Radomiu (30 I 1918 r.), a także ośmioosobowej Rady Oświecenia Publicznego przy ministrze Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (27 IX 1918 r.). W maju 1923 r. powierzono mu wizytacje seminariów nauczycielskich w całej Polsce, a w październiku został zatrudniony w tym samym charakterze w ministerstwie. Na okres pełnienia funkcji wizytatora (do 30 VI 1924 r.) zrezygnował z posady dyrektora Seminarium Nauczycielskiego w Radomiu. Po rocznym pobycie w Warszawie wrócił na poprzednie stanowisko – do umiłowanej przez siebie szkoły. Równocześnie pełnił obowiązki instruktora w zakresie wychowania w seminariach nauczycielskich. 31 XII 1928 r. przeszedł w stan spoczynku. W 1930 r. z ramienia ministerstwa oświaty przebywał w Stanach Zjednoczonych w charakterze instruktora oświatowego przy konsulacie RP w Nowym Jorku⁶⁶.

⁶¹ Wójcik, *Ks. Stanisław Celestyn Puławski*, s. 186; tenże, *Ks. Jan Wiśniewski*, s. 279-280.

⁶² *Ks. Józef Rokoszny (1870-1931). Życie i dzieło. Materiały z sesji Sandomierz, 19 października 2001 r.*, red. J. Burek, Sandomierz 2003.

⁶³ S. Ośko, *Nauczyciele radomscy w walce o szkołę polską w latach 1905-1917*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, 5 (1968) z. 3/4, s. 19, 52.

⁶⁴ Tamże, s. 11-13, 19; M. Maj, *Szkolnictwo, w: Radom. Dzieje miasta w XIX-XX w.*, Warszawa 1985, s. 251; też, *Zarys dziejów szkolnictwa radomskiego, w: Radom. Szkice z dziejów miasta*, Warszawa 1961, s. 158.

⁶⁵ ADS, Apk., J. Rokoszny, Radom, 15 IV 1915, List ks. Rokosznego do bpa Ryxa, toż z 27 IV 1921. W tym ostatnim liście pisał: „Zapytuje Wasza Ekscelencja o tutejsze seminarium. Zawsze mam jedną odpowiedź: jest ono dla mnie radością życia”.

⁶⁶ Tamże, Radom 10 V 1923, List ks. Rokosznego do Kurii; toż z 15 IX 1923, 25 X 1929, 28 XI 1930, Warszawa, 27 VII 1924; Nominacje.

Ks. Rokoszny poprzez swoją działalność wybijał się wśród duchowieństwa sandomierskiego. Nie był jednak jedynym księdzem aktywnym w zakresie tworzenia nowych placówek szkolnych. Do założenia polskiego gimnazjum (nazwanego początkowo Szkołą Filologiczną) w Sandomierzu przyczynił się w 1915 r. ks. Jan Gajkowski, który był sekretarzem konsorcjum Towarzystwa Opieki Szkolnej powołanego w celu zorganizowania szkoły. Na czele tego konsorcjum stał bp Ryx, ale było to przewodnictwo czysto honorowe. Duże zasługi przy tworzeniu gimnazjum położył też ks. Antoni Rewera⁶⁷. Natomiast do otworzenia progimnazjum w Kamiennej przyczynił się w 1916 r. ks. Kazimierz Sykulski. Szkoła ta w 1919 r. została podniesiona do rangi pełnego gimnazjum. Ks. Sykulski jeszcze w 1929 r. był członkiem Komisji Szkolnej Komitetu Obywatelskiego, który wywierał istotny wpływ na pracę szkoły⁶⁸. Podobnie było w Kozienicach, gdzie w lutym 1918 r. utworzono gimnazjum, a jego pierwszym dyrektorem został ks. Edward Ptaszyński⁶⁹. Działalność na polu oświatowym prowadził też ks. Jan Gralowski, który w 1917 r. był inspektorem szkolnym w okręgu radomskim⁷⁰. Z kolei reorganizacją szkoły spółdzielczej w Przysusze zajął się ks. Henryk Kasprzycki, który 8 VIII 1926 r. został wybrany prezesem Towarzystwa Szerzenia Oświaty w tej miejscowości; wszedł także do zarządu Rady Szkoły Spółdzielczej. Działalność ta wzbudziła kontrowersje, a przeciwnicy księdza zaatakowali go na łamach prasy⁷¹. Do konfliktów doszło także w 1931 r., gdy stanowisko dyrektora Prywatnego Gimnazjum Humanistycznego im. Bartosza Głowackiego objął ks. Antoni Prügel (11 sierpnia). Wystąpił przeciw temu starosta Wodecki i kurator oświaty z Ostrowca. Doprowadzili oni do odwołania ks. Prügela (1 XI 1931 r.). Poparł go natomiast Zarząd Włościańskiego Związku Oświatowego w Opatowie, który utrzymywał szkołę oraz Zygmunt Leszczyński członek Rady Powiatowej w Opatowie i wicemarszałek senatu. Jego interwencja w ministerstwie spowodowała przywrócenia ks. Prügla na stanowisko dyrektora. Obowiązki te pełnił do wybuchu II wojny światowej⁷².

Księża włączali się także, co popierały władze diecezjalne, w działalność do-

⁶⁷ H. I. Szumił, *Męska Szkoła Filologiczna w Sandomierzu w latach 1915-1919*, „Zeszyty Sandomierskie”, 3 (1995) s. 29-30; W. Wójcik, *Sandomierz podczas wojny 1914-1918 w świetle dziennika ks. Jana Gajkowskiego*, „Studia Sandomierskie”, 4 (1983-84), s. 224-226; P. Sławiński, *Z dziejów szkolnictwa średniego w Sandomierzu w latach 1773-1939*, „Pamiętnik Sandomierski”, 2 (1995), s. 82-83.

⁶⁸ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Urząd Wojewódzki Kielcecki I, sygn. 2565, t. 1, k.161; ADS, Apk. S. Sykulski, Curriculum vitae.

⁶⁹ ADS, Apk. E. Ptaszyński, Kozienice, 23 III 1918, List ks. E. Ptaszyńskiego do Kurii; Kozienice, 10 II 1918, List Rady Opiekuńczej Miejskiego Gimnazjum w Kamiennej do Kurii.

⁷⁰ Ośko, *Nauczyciele radomscy*, s. 15-16.

⁷¹ ADS, Apk. H. Kasprzycki, Przysucha, 3 X 1926, Protokół walnego zgromadzenia TSO w Przysusze; L. Skowyrza, *Z Przysuchy. Pod sąd opinii publicznej! List otwarty!*, „Głos”, 3 (1926) nr 27, s. 2.

⁷² ADS, Apk. A. Prügel, Opatów, 31 VII 1931, List ks. Prügla do bpa Jasińskiego; toż z 9 I 1932 i 29 VIII 1932; Opatów, 24 I 1932, List Zarządu Włościańskiego Związku Oświatowego w Opatowie do bpa Jasińskiego; *Leszczyński Zygmunt, Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994, s. 526-527.

zorów szkolnych, których zadaniem było czuwanie nad rozwojem szkolnictwa elementarnego w gminach⁷³. Władze diecezjalne same wyznaczały delegatów reprezentujących Kościół w poszczególnych dozorach. Niekiedy z odpowiednimi wnioskami w tej sprawie zwracały się rady szkolne powiatowe⁷⁴. Członkami tych ostatnich bywali również księża. Przykładowo w 1922 r. ks. Władysław Muszalski należał do Rady Szkolnej Powiatowej w Radomiu⁷⁵. Niekiedy działalność w dozorach szkolnych zjednywała duchownym uznanie nauczycieli, którzy w przypadku przenosin księży interweniowali w kurii. Tak było np. w wypadku ks. Stefana Kołasy w Gowarczowie i ks. Jana Lipińskiego w Górze Puławskiej w 1922 r.⁷⁶ Księża pełnili też inne funkcje związane ze szkolnictwem. Przykładowo ks. Jan Dusiński w 1932 r. był przewodniczącym komitetu budowy szkół w gminie Rusinów, a ks. Piotr Wysocki w 1927 r. został wybrany przez radę gminy do komisji oświaty szkolnej, której zadaniem była budowa i utrzymanie szkół⁷⁷.

Aktywność duchowieństwa ujawniała się również w organizacjach zawodowych nauczycieli. Przykładowo z inicjatywy ks. Wacława Wodeckiego w 1915 r. utworzono w Radomiu Towarzystwo Nauczycielstwa Polskiego Szkół Elementarnych, którego prezesem w 1916 r. był ks. Bronisław Ekiert. Towarzystwo w 1922 r. przystąpiło do Stowarzyszenia Chrześcijańsko Narodowego Nauczycieli Szkół Powszechnych w Polsce. Liczyło wówczas 42 członków. W latach 1923-26 prezesem koła radomskiego był ks. Leon Sobierajski⁷⁸. Także w Opatowie prezesem Koła Nauczycieli przy tamtejszym gimnazjum był w 1923 r. ks. Antoni Prügel⁷⁹. Niezależnie od tego prefekci posiadali swoje organizacje zawodowe (Koła Księży Prefektów)⁸⁰.

Księża pracujący w szkolnictwie podejmowali działalność społeczną, zajmując się młodzieżą zrzeszoną w Związku Harcerstwa Polskiego. Drużyny harcerskie istniały głównie w miastach posiadających szkoły średnie. Zazwyczaj ich kapelanami byli miejscowi prefekci⁸¹. Niektórzy podejmowali też obowiązki komendanta hufca (ks. Eugeniusz Kapusta – za działalność w ZHP został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi). Duchowni wywicali istotny wpływ na społecz-

⁷³ Ośko, *Nauczyciele radomscy*, s. 15-16.

⁷⁴ ADS, Dziennik Podawczy Kurii Biskupiej 1938, nr 338, 706, 2511; Dz. Pod. Kurii 1939, nr 148 i 149.

⁷⁵ KDS 15 (1922), nr 11, s. 199.

⁷⁶ ADS, Apk. S. Kolasa, Gowarczów, 15 IV 1922, List kierownika szkoły do bpa Ryxa; Apk. J. Lipiński, Góra Puławska, I 1922, List mieszkańców do Inspektora Okręgu Szkolnego w Kozienicach.

⁷⁷ ADS, Apk. J. Dusiński, Rusinów, 30 VI 1933, List wójta gminy Rusinów do Kurii; Apk. P. Wysocki, Lubnice, 15 VIII 1927, List Zarządu gminy do Kurii.

⁷⁸ A. Gutowska, *Stowarzyszenie Chrześc.[ijańsko]-Narod.[owe] Nauczycielstwa Szkół Powszechnych*, „Rocznik Diecezji Sandomierskiej” 1929, s. 206-208; Ośko, *Nauczyciele radomscy*, s. 28, 44.

⁷⁹ ADS, Apk. A. Prügel, Opatów, 23 III 1923, List ks. A. Prügla do Kurii.

⁸⁰ Por. Stanaszek, *Duchowieństwo*, s. 128-132.

⁸¹ ADS, Szkolnictwo, Akta Koła Księży Prefektów, Radom, 16 IX 1918, Sprawozdanie z ogólnego zjazdu... W uchwałach zjazdu znalazło się wyraźne zalecenie, aby wszyscy prefekci pracowali w harcerstwie.

no-patriotyczne wychowanie harcerzy. Stosowali przy tym różne formy pracy propagowane przez ZHP. Niektórzy kilkakrotnie wyjeżdżali w czasie wakacji na obozy harcerskie w kraju i za granicą (Kapusta, Prügel, Jarzyna)⁸².

Czasem duchowni brali udział w przygotowaniu zjazdów koleżeńskich absolwentów szkół średnich, do których niegdyś uczęszczali. Przykładowo w dniach 6-8 V 1923 r. w Radomiu odbył się zjazd gimnazjum radomskiego, na którym jeden z referatów wygłosił ks. Józef Rokosznym⁸³. W dwa lata później, 15 VIII 1925 r., zorganizowano zjazd wychowanków gimnazjum w Sandomierzu. W jego przygotowaniach czynnie uczestniczył ks. Andrzej Wyrzykowski, który wygłosił referat „O szkołach sandomierskich”. Natomiast ks. Józef Rokosznym mówił „O sławnych sandomierzanach”. Wśród 200 uczestników zjazdu było 25 księży, a ks. Stanisław Lenartowicz został wybrany do honorowego prezydium. Na zjeździe podjęto decyzję o utworzeniu Koła Sandomierzan. Do jego zarządu należał ks. Andrzej Wyrzykowski. Wśród członków Koła znalazło się 72 duchownych⁸⁴.

Praca w organizacjach kulturalno-oświatowych

Niektórzy księża sandomierscy udzielali się także w organizacjach o charakterze kulturalno-oświatowym. Jedną z nich była Polska Macierz Szkolna, powstała w 1905 r. i mająca na celu zakładanie szkół polskich. Jej szybki rozwój nastąpił w 1906 r., gdy uzyskała zezwolenie władz carskich na legalną działalność. Na terenie diecezji sandomierskiej PMSz posiadała dwa związki okręgowe w Radomiu i Opocznie. W zarządzie obu zasiadali księża: Stanisław Puławski i Stanisław Koprowski. Natomiast ks. Jan Dąbrowski był członkiem dziesięcioosobowej rady nadzorczej PMSz w Warszawie. W 1907 r. księża należeli też do zarządu 20 kół lokalnych (na 55 istniejących w diecezji)⁸⁵. PMSz została rozwiązana przez władze rosyjskie w 1907 r. Na jej legalną działalność zezwoliły dopiero władze niemieckie i austriackie (26 IV 1916 r.). Jednak rozwój organizacji w tym okresie nie był już tak żywiołowy⁸⁶. Poszczególne koła przyczyniały się do zakładania szkół, ochronek, bibliotek, organizowały też różnego typu kursy dla dorosłych⁸⁷. Du-

⁸² Szerzej: Stanaszek, *Duchowieństwo*, s. 451-453.

⁸³ A. P., *Koło Kielczan, Radomiaków i Sandomierzan*, w: *Pamiętnik Świętokrzyski 1930*, s. 382.

⁸⁴ *Zjazd wychowawców szkół sandomierskich w dniu 15 sierpnia 1925*, w: *Pamiętnik Koła Sandomierzan 1925-1935*, Warszawa 1936, s. 172-189; *Sprawozdanie z działalności Zarządu Koła Sandomierzan za czas od 18 X 1929 do 15 VI 1936*, w: *Pamiętnik*, s. 193; *Lista adresowa uczestników zjazdów i zebrań koleżeńskich oraz członków koła sandomierzan*, w: *Pamiętnik*, s. 204-215; R. Śmiechowski, *Zjazd sandomierzan*, KDS, 18 (1925) nr 9, s. 207-210.

⁸⁵ S. Gajewski, *Společna działalność duchowieństwa w Królestwie Polskim 1905-1914*, Lublin 1990, s. 129-132, 134-139; J. Stemler, *Polska Macierz Szkolna. Szkic historyczno-sprawozdawczy dwudziestolecia działalności 1905-1925*, Warszawa 1926, s. 17, 20, 23, 32-33; Por. S. Gajewski, *Działalność oświatowa duchowieństwa w Królestwie Polskim na początku XX wieku*, „Chrześcijańnin w świecie”, 8 (1976) nr 9, s. 101-109; tenże, *Duchowieństwo wobec Polskiej Macierzy Szkolnej*, „Roczniki Humanistyczne”, 24 (1976) z. 2, s. 113-135.

⁸⁶ Stemler, *Polska Macierz Szkolna*, s. 41.

⁸⁷ APK, UWKI, sygn. 3097, s. 30-38; Karon, *Działalność Kulturalno-oświatowa*, s. 45-46.

chowni pozytywnie odnosili się do tej działalności, a niektórzy należeli do zarządów kół lokalnych. W obecnym stanie badań udało się ustalić nazwiska 19 księży z diecezji sandomierskiej pełniących różne funkcje w zarządach kół Polskiej Macierzy Szkolnej w omawianym okresie⁸⁸.

Zdarzało się też, choć zapewne nie były to zbyt częste przypadki, że księża podejmowali działalność propagującą sport i aktywność fizyczną. Spotykało się to jednak z nieprzychylnym stanowiskiem kurii, która nie wyrażała zgody na pełnienie przez księży kierowniczych stanowisk w tego typu organizacjach. Z funkcji prezesa Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Opocznie musiał zrezygnować wkrótce po wyborze (listopad 1931) ks. Antoni Sperzyński, tamtejszy prefekt⁸⁹. Podobnie było w 1937 r., gdy prezesem koła sokolego w Ostrowcu został wybrany ks. Władysław Włodarski⁹⁰. Warto odnotować, że w 1925 r. utworzono w Zwoleniu klub piłkarski „Kruki”, a jego prezesem wybrano wikariusza – ks. Stefana Łasińskiego⁹¹.

Wielu księży włączało się natomiast w działalność ochotniczych straży pożarnych, które oprócz niesienia pomocy w przypadku pożarów, spełniały ważną rolę w dziedzinie kulturalnej. Często tworzone przy nich orkiestry, które uświetniały obchody świąt kościelnych. Nierzadko duchowni byli wręcz inicjatorami zakładania straży pożarnych. Przykładowo straż w Osieku założono w 1913 r. z inicjatywy ks. Juliana Arlitewicza, a jej prezesem w 1918 r. był ks. Wincenty Dumania⁹². Założycielami straży byli też księża: Hieronim Cieślakowski (Dwikozy 1927), Jan Węgliński (Gowarczów 1929)⁹³, Aleksander Kołodziej (Oleksów 1929)⁹⁴. Inni pełnili funkcje prezesów: Antoni Rewera (Mściów 1932), wiceprezesów: Stanisław Bryński (Zwoleń 1922, Chobrzany 1930), Andrzej Glibowski (Waśniów 1932) lub kapelanów: Władysław Fojejk (Iłża 1929)⁹⁵. Niektórzy księża za działalność w strażach pożarnych otrzymywali wyróżnienia i odznaczenia państwowe. W 1927 r. na zjeździe strażaków w Klimontowie ks. Władysław Nowakowski proboszcz ze Szczeglic otrzymał list pochwalny za osiągnięcia położone dla roz-

⁸⁸ Stanaszek, *Duchowieństwo*, s. 453, tabela 76.

⁸⁹ ADS, Apk. A. Sperzyński, Opoczno, 15 XI 1931, List ks. A. Sperzyńskiego do bpa Jasińskiego; AAN, UWK, sygn. 267/III-10, mikr. AMZHP 1537/11, *Sprawozdanie sytuacyjne*, Kielce, 9 III 1932, Sprawozdanie wojewody za 1-29 II 1932.

⁹⁰ ADS, Apk. W. Włodarski, Kielce, 7 XII 1937, List Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” Okręgu Kieleckiego do Kurii; Sandomierz, 5 II 1938, Odpowiedź.

⁹¹ S. Wiśniewski, *Drugie narodziny miasta. Zwoleń w okresie międzywojennym*, w: *Zwoleń dzieje miasta i ziemi*, red. K. Myśliński, Lublin 1976, s. 228-229.

⁹² Kb. [Kubicki], *Parafia Osiek w 1919 roku*, KDS, 13 (1920), nr 11, s. 227.

⁹³ AAN, MWRiOP, sygn. 931, s. 108-109; ADS, Apk. J. Węgliński, Przysucha, 26 IV 1931, List ks. J. Węglińskiego do Kurii, Sandomierz, 4 V 1931, Odpowiedź.

⁹⁴ APR, ChZZ, sygn. 8, s. 61; ADS, Apk. A. Kołodziej, Oleksów, 27 IX 1929, List ks. A. Kołodzieja do Kurii.

⁹⁵ B. Cieszkiewicz, *Z Ochotniczej Straży Pożarnej we Mściowie*, „Ziemia Sandomierska”, 4 (1932), nr 7, s. 5; Wiśniewski, *Drugie narodziny miasta*, s. 224; ADS, Apk. S. Bryński, Chobrzany, 19 XII 1931, List mieszkańców parafii do bpa Jasińskiego; APK, UWKI, sygn. 2565 t.1, k. 23.

woju straży w Pęcłowicach i Wysokach Dużych⁹⁶. Srebrny Krzyż Zasługi za zasługi na polu pożarnictwa otrzymał w 1927 r. kapelan straży radomskiej ks. Seweryn Bielski⁹⁷. Natomiast Brązowym Medalem Zasługi za pracę w OSP w Sandomierzu został odznaczony ks. Andrzej Wyrzykowski, pełniący także funkcję kapelana⁹⁸.

Silna pozycja w społeczeństwie i prestiż, którym cieszyło się duchowieństwo sprawiał, że księża byli zapraszani do różnego rodzaju komitetów powoływanych dla uczczenia świąt narodowych i popierania inicjatyw lokalnych. Ich obecność miała często charakter czysto honorowy. Zdaje się to potwierdzać stwierdzenie ks. dra Wacław Kosiński, proboszcza parafii św. Jana w Radomiu, który w sprawozdaniu do kurii pisał: „W ciągu roku wołają mię na wszelkie możliwe zebrania ze 200 razy, ale czynnego udziału nie biorę, tylko dla propagandy”⁹⁹.

Podsumowanie

Trudno odpowiedzieć na pytanie, jaki odsetek duchowieństwa wykazywał aktywność w zakresie promowania kultury. Łatwo zauważyć, że niektórzy księża podejmowali działalność równocześnie na różnych polach: troszczyli się o zabytkowe kościoły, opisywali ich historię, zakładali gazetki parafialne, podejmowali różnorakie inicjatywy oświatowe. Jednak z całą pewnością nie była to cecha charakteryzująca ogół duchowieństwa. Mimo to inicjatywy podejmowane przez księży w zakresie kulturalnym były zauważalne i cenione w społecznościach lokalnych. Niektórzy zaś, jak choćby: Rokoszny, Wiśniewski, Bastrzykowski, Grelewski, odcisnęli swe piętno nie tylko na dziejach diecezji, ale całego regionu Świętokrzyskiego. Ich imiona w panteonie twórców kultury zostały wpisane złotymi zgłoskami.

⁹⁶ ADS, Apk. W. Nowakowski, Sandomierz, 8 VII 1927, List prezesa XIV Sandomierskiego Związku Okręgowego SP województwa kieleckiego do Kurii.

⁹⁷ APR, ChZZ, sygn. 8, s. 54; ADS, Apk., S. Bielski, Radom, 22 VIII 1925, Moje curriculum vitae.

⁹⁸ ADS, Apk. A. Wyrzykowski, Tabela służbowa; *Pięćdziesiąt lat Ochotniczej Straży Pożarnej w Sandomierzu 1881-1931*, Sandomierz 1931, s. 31, 44-45.

⁹⁹ ADS, Akta wizyt dziekańskich, Radom, b.d., wpł. 25 XI 1938, Sprawozdanie z wizytacji parafii św. Jana w Radomiu.